

הקץ לקידום אגרסיבי של דמוקרטיה¹

רוני ברט

בסדרת נאומים שהחלה ביוני 2002 הציג ג'ורג' בוש, נשיא ארצות הברית, את התפשטות הדמוקרטיה כמטרה עיקרית, או אולי העיקרית, של מדיניות החוץ של ארצות הברית. במרס 2006 ניתנה לכך גושפוקה רשמית במשפט הפתיחה של אסטרטגיית הביטחון הלאומי: "מדיניותה של ארצות הברית היא לחפש תנועות ומוסדות דמוקרטיים בכל אומה ותרבות ולתמוך בהם, כדי לשים סופית קץ לעריצות בעולמנו".² אין זה אלטרואיזם טהור. 11 בספטמבר הוכיח כביכול כי "שישים שנה שאומות המערב תירצו בהן והסתגלו להיעדר חופש במזרח התיכון לא תרמו דבר לביטחוננו מאחר שבטווח הארוך אי־אפשר לרכוש יציבות על חשבון חירות".³ כך "אסטרטגיה מתקדמת של חופש" במזרח התיכון "משקפת את האחדות של ערכינו והאינטרסים הלאומיים שלנו".⁴ ארצות הברית התמידה באסטרטגיה זו מבחינה צבאית (עיראק), מבחינה דיפלומטית (לבנון והרשות הפלסטינית) ומבחינה פיננסית ורטורית (בכל מקום). אסטרטגיה זו הגיעה לשיאה ב־2005, אולם מאז קמל "האביב הערבי". מאמר זה מפרט את התהליך ומציג בביקורתיות את הסיבות לחזרת המדיניות של ארצות הברית אל הראליזם המסורתי התומך ביציבות. מצרים, אשר הממשל האמריקני קיווה כי תעמוד בראש התהליך, היא דוגמה מתאימה ביותר.⁵

מצרים

בתחילת כהונתה של קונדוליזה רייס כמזכירת המדינה של ארצות הברית, בתחילת 2005, היא ביטלה ביקור מתוכנן במצרים בגלל מאסרו של מנהיג האופוזיציה הליברלית שם אימן נור. ארבעה חודשים לאחר מכן, לאחר שחרורו, נסעה רייס למצרים ונשאה נאום חגיגי באוניברסיטה האמריקנית בקהיר. אגב שימוש בשפה בוטה והתערבות רבה מאוד בענייני פנים – היא העלתה רשימה מפורטת של פעולות שממשלת מצרים חייבת לעשותן כדי להמשיך בדמוקרטיזציה וברפורמה.⁶ באביב 2006 לא ביטלה מזכירת המדינה את ביקורה במצרים לאחר ביטול הבחירות לרשויות המקומיות, ובמסיבת עיתונאים משותפת עם עמיתה המצרי היא הרחיבה את הדיבור על הקצב המדכא של הרפורמה במצרים. עם זאת,

היה שינוי ניכר בנימת הדברים; במקום לדבר על "חובה לעשות", חלה תפנית חדה בעמדתה של רייס: "אין אנו יכולים לומר למצרים מהי הדרך שתבחר או הדרך שעליה לבחור".⁷ ושוב, שנה לאחר מכן, בקהיר, כאשר הביעה מזכירת המדינה דאגה מהוססת בנושא משאל העם החוקתי, נזף בה מיד שר החוץ של מצרים: "מצרים אינה יכולה להסכים להתערבות בענייניה".⁸

הרטוריקה הנסוגה של רייס משקפת את מסלול הדמוקרטיזציה במצרים. ב־2005 נראה העתיד טוב יותר. לראשונה בתולדות מצרים התקיימו בחירות תחרותיות לנשיאות, ובהן קיבל הנשיא חוסני מובארק שבעים ושמונה אחוזים מן הקולות לעומת שמונה אחוזים שקיבל נור. ההגבלות על חופש הביטוי ועל חופש העיתונות הוקלו במקצת,

ד"ר רוני ברט הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

הבטיח בוש: "ידעו נא כל החיים בעריצות ובחוסר תקווה: ארצות הברית לא תתעלם מן הדיכוי שלכם ולא תסלח למדכאים אתכם כאשר אתם מצדדים בחירותכם אנו נעמוד לצדכם".¹³ אין זה מפתיע כי פעילי אופוזיציה במצרים טוענים כי "לעולם לא ייתנו עוד אמון באמריקנים".¹⁴

התמונה הרחבה יותר

מצרים היא דוגמה מצוינת למסלול הלא יציב של התקדמות הדמוקרטיה במזרח התיכון. הסרבנים, הלועגים לדמוקרטיה שעל סדר היום, מגוימים, שהרי היה "אביב ערבי", ומדיניותה של ארצות הברית תרמה לו. בין 2002 ל-2006 הוא הומחש בצורת בחירות באופנים רבים: לאחר מחצית מאה של עריצות הלכו העיראקים שלוש פעמים לקלפיות; הפלסטינים קיימו בחירות חופשיות לנשיאות ולפרלמנט; לבנון קיימה בחירות חופשיות מנוכחות של דיכוי סורי לראשונה זה דור; אלג'יריה, תוניסיה ותימן קיימו בחירות תחרותיות לנשיאות; מחצית חברי הפרלמנט של איחוד האמירויות הערביות נבחרים עתה ואינם ממונים; בחירות לרשויות מקומיות התקיימו בערב הסעודית לראשונה מאז 1960; ובבחירות לפרלמנט של כוויית מגוון של התומכים ברפורמה (ליברלים ואסלאמיסטים) זכו ברוב סוחף של המושבים.

חופש העיתונות התפשט ברחבי המזרח התיכון. בחריין ומרוקו הסמיכו גופים משפטיים כדי לבדוק פגיעות בזכויות האדם בעבר. חלה גם התקדמות בזכויות הנשים. בקטאר, בכוויית ובבחריין קיבלו נשים זכות בחירה, ומקצתן מכהנות במשרות ממשלתיות. בערב הסעודית, השמרנית הקיצונית, הורשו נשים לבחור ולהיבחר למועצת לשכת המסחר והתעשייה של ג'דה (ואכן, נבחרו שתיים). נשים השיגו את הזכות לשאת תעודת זהות – וזהו צעד ראשון לקראת השגת מעמד משפטי עצמאי – ומותר להן עתה להופיע בטלוויזיה ללא רעלה.

והבחירות לפרלמנט התקיימו עם פחות איסורים. עם זאת, לאחר שקיבלו מועמדים "עצמאים", הקשורים אל האחים המוסלמים, עשרים אחוזים מן המושבים חזרה הממשלה לסורה. הבחירות המתוכננות לרשויות המקומיות בוטלו; מצב החירום מימות דור הוארך; נור נכלא שוב בהאשמות כוזבות; פעילות האופוזיציה הופרעה באלימות בידי המשטרה; ומאבקה של המערכת המשפטית לעצמאות נחסם בכל מקום. במשאל עם מזויף במרס 2007 החליפו שופטים מטעם, שהממשלה מינתה אותם, את הפיקוח המשפטי על הבחירות, וחוקי חירום בני עשרים ושש שנים (סמכויות מיוחדות למאסר ולהאזנות סתר) ננצרו בחוקה. המשטר המצרי הנחית מהלומה על השאיפות של האמריקנים גם בזירה האזורית. בנובמבר 2005 התפזרה ללא הסכמה הוועידה של "הפורום למען העתיד", גוף שפעל לקידום הדמוקרטיה, מכיוון שמצרים דרשה כי תינתן לממשלות ערביות שליטה משמעותית בנוגע לקביעה אלו קבוצות התומכות בדמוקרטיה תקבלנה סיוע מקרן חדשה.⁹ אין ספק כי מצרים דוחה את סדר היום של ארצות הברית.

התגובה של ארצות הברית הייתה כנועה, בלשון המעטה. הסימן היחיד לאי-שביעות רצון היה השעיית המשא ומתן על הסכם סחר חופשי, לאחר שהורשע נור במשפט כוזב. יום לאחר שפיזרה המשטרה באכזריות הפגנה שקטה למען דמוקרטיה ועצרה יותר ממאתיים פעילים נפגש הנשיא בוש עם גמאל, בנו של חוסני מובארק ויורשו המשוער לכאורה. מעשה זה התקבל, ובצדק, כהסכמה שבשתיקה לנקיטת האמצעים ולירושה.¹⁰ בשעה שנעצרו פעילים ועונו "בלוגרים", דיבר שגריר ארצות הברית על "רמת החופש הגדולה [...] בתקופת מובארק"¹¹ מצרים מקבלת מארצות הברית סיוע שנתי בסך של 1.4 מיליארד דולר (60 מיליארד דולר מאז 1979, יותר סיוע לנפש מזה שקיבלה אירופה ב"תכנית מרשל"). למרות זאת, דחה הממשל את הצעות הקונגרס לקצץ בסיוע על בסיס של "אינטרסים לאומיים".¹² ב-2005

**מלבד נקודות
אור מועטות,
המגמה הכללית
ממרוקו עד
המפרץ הפרסי
היא חיזוקה של
שליטה מרכזית,
קיצוץ חירויות
הציבור ודעיכת
התקוות לשינויים
דמוקרטיים
בדרכי שלום**

של הכוס או שמא לכוס המתרוקנת. ב-2004, ברוח הרפורמה הוא הבטיח לפרוש ב-2006, בתום עשרים ושמונה שנים של כהונה במשרת הנשיא. בשנה שעברה שינה סלאח את דעתו, ולפיכך שינה גם את החוקה. כך עשה גם נשיא אלג'יריה. בשנה שעברה אישרה ירדן חוקים המאפשרים לכלוא בקלות עיתונאים בשל "השמצה", כמו חוקים בתימן ובמגרב. בבחריין הוטו הבחירות בנובמבר 2006 נגד הרוב השיעי, ועדיין פעילי אופוזיציה סובלים מהטרדות. הרפורמה בערב הסעודית נמשכת בקצב של זחילת שבלול, אף כי המלך עבדאללה הפעיל את משקלו המוסרי הניכר למען תנופתה.²⁰ אינטלקטואלים נאסרו בגלל חתימה על עצומה מנומסת הקוראת לשקול מעבר למונרכיה חוקתית. אכן, התקיימו בחירות לרשויות מקומיות, ואלה זכו לשבחים רבים, אולם המועצות המקומיות טרם כונסו עד עתה. מלבד נקודות אור מועטות, המגמה הכללית ממרוקו עד המפרץ הפרסי היא לקראת חיזוקה של שליטה מרכזית, קיצוץ חירויות הציבור ודעיכת התקוות לשינויים דמוקרטיים בדרכי שלום. ארצות הברית – כמו שפעלה בעניין מצרים – מעלימה עין משפל זה של הדמוקרטיה. ב-2005 לחצה מזכירת המדינה של ארצות הברית רייס בהצלחה על הסעודים לשחרר מגישי עצומה כלואים, התבטאה בפומבי בריאד על זכויות הנשים, והבטיחה "דו-שיח מתמשך על מסלול הרפורמה הפנימית" שום דבר מכל אלה אינו עומד על סדר היום המשותף של שני הצדדים ב-2007. למרות כישלונה של סעודיה לקיים הבטחות לרפורמה, בפברואר 2006 הודיעה ארצות הברית על הרחבת הקשרים הצבאיים עם תוניסיה. לאחרונה ממש הוצע למצרים וללוב סיוע בפיתוח אנרגיה גרעינית.²¹ ברור אפוא כי הממשל דחה את ההמלצה המשקפת את כוונותיו הקודמות, "להשתמש בהבטחה לתמיכה כספית נוספת כתמריץ לרפורמה [...] ולהעביר את המסר כי איכותם הכוללת של היחסים הדו-צדדיים תהיה תלויה, בחלקה, ברפורמה".²²

לפי דירוגי "בית החופש" (Freedom House), הועלו ב-2005 לבנון והרשות הפלסטינית בדירוג – מ"לא חופשיות" ל"חופשיות חלקית". ירדן וכוויית הועלו בדירוג הזכויות הפוליטיות וחירויות האזרח לאחר 2004.¹⁵ שום מדינה ערבית (או מוסלמית לצורך העניין) לא הורדה בדירוג.¹⁶ למרות הקושי בהוכחת סיבתיות, סביר לטעון כי רוב הנזכר לעיל לא היה מתרחש אלמלא האסטרטגיה המתקדמת של ארצות הברית בנוגע לחופש. דבר זה נכון בעליל בנוגע לדמוקרטיה בעיראק. השפעתה של ארצות הברית הייתה מכרעת הן במאמץ הבין-לאומי אשר שחרר את לבנון מצבא סוריה והן בהחלטתה של ישראל לאפשר את השתתפות חמאס בבחירות. בחמש השנים האחרונות השקיעה ארצות הברית שני מיליארד דולר בערך במגוון רחב של תכניות לקידום הדמוקרטיה במזרח התיכון, כמעט פי עשרה מן הסכום שהוצא בעשור הקודם.¹⁷ השקעה זו משקפת את ההבנה כי בניית דמוקרטיה פירושה לא רק התקדמות במסלול מהיר בנוהלי בחירות אלא גם במסלול אטי יותר ועמוק יותר של רפורמות: בניית מוסדות של מפלגות של חברה אזרחית; הוראת נוהלי מפלגות ונהלים פרלמנטריים; חיזוק אמצעי תקשורת חופשיים; קידום שלטון החוק, ממשל יעיל ואחראי ומערכת שיפוט עצמאית; עידוד יזמות של עסקים קטנים (כדי להעצים את המעמד הבינוני); הרחבת הנגישות לכל רמות החינוך ולמיומנויות המאפשרות תעסוקה; והעצמת נשים בכל היבטי החיים.¹⁸ יזמתה של ארצות הברית הציבה את קידום הדמוקרטיה על סדר היום האזורי והבין-לאומי, והרטוריקה של הממשל עודדה את התומכים הערבים ברפורמות ולחצה על המשטרים הערביים. גם מנהיגי עומן וסוריה הרגישו מחויבים לאמץ את הרטוריקה, אם לא את מימוש הרפורמה. על רקע תפאורה זו יעץ סלאח, נשיא תימן, לעמיתיו בשנת 2004: "טפחו את שערכם עכשיו או שמישהו יגלה אותו עבורכם" (כלומר עשו רפורמה או הסתכנו בכך שגל הדמוקרטיזציה הגואה יבער אתכם).¹⁹ נשיא תימן הוא דוגמה נוספת לחצי הריק

מדוע

יש שתי סיבות לנסיגתה של ארצות הברית מקידום הדמוקרטיה במזרח התיכון: תוצאותיה המסוכנות של המדיניות; והשינוי השלילי ב"מאזן הכוחות" בין ארצות הברית ובין המשטרים הערביים.

מן הבחינה האינטלקטואלית, התבססה מדיניותה של ארצות הברית על "תזת השלום הדמוקרטי", שלפיה מדינות דמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו. אם כן, יש לקדם דמוקרטיה לא רק משום שזו הדרך המוסרית והנכונה לחברות למשול בעצמן, אלא בעיקר מאחר שדמוקרטיות רבות יותר פירושן יותר שלום. אחדים פיתחו מתוך תזה זו את מה שאפשר לכנות "נגזרת": ממש כשם שדמוקרטיה משכינה שלום בין מדינות, כך גם השתתפות בפוליטיקה דמוקרטית יכולה למתן ארגונים טרוריסטיים או לוחמניים (כגון שין פיין). זו הייתה התקווה שבבסיס התמיכה והסובלנות אשר גילו האמריקנים כלפי השתתפות חמאס בבחירות הפלסטיניות והשתתפות חיבאללה בממשלת לבנון.

עם זאת, פוליטיקאים ומעצבי מדינות התעלמו מתובנה תאורטית מכרעת: אף על פי שלרוב דמוקרטיות שוחרות שלום זו כלפי זו, המדינות הנמצאות בתהליך של דמוקרטיזציה אינן נוהגות כך בהכרח. נטען כי קיימת סבירות גבוהה פי ארבעה שמדינות במעבר תהיינה מעורבות במלחמות בין (ובתוך) מדינות, בעיקר ביזמתן.²³ הסיבה לכך היא שהפוליטיקה והבחירות בדמוקרטיות חדשות, שעדיין לא השתרשו בהן ערכים ומנהגים ליברליים, מאופיינות בהשתוללות של יריבות לאומנית ופופוליסטית, וזו עלולה להוביל למדיניות חוץ תוקפנית.²⁴ מלחמות הירושה היוגוסלביות הן דוגמה מובהקת לכך, אולם הסבירות הגבוהה ביותר להתרחשותה של תופעה זו קיימת במזרח התיכון.

שסעים אתניים, קבוצות עילית מבוצרות, עשרות שנים של דיכוי דיקטטורי ומחסור כלכלי, יריבות דתית לוחטת ופונדמנטליזם אנטי-ישראלי או מערבי, כל אלה גורמים לדמוקרטיה "מידית" להיות

מסוכנת מאוד ונוטה לאלימות. דבר זה מוכח בעליל בעיראק, בלבנון ובפלשתיין; וקרוב לוודאי שיוכח גם במדינות אחרות, שם הוכיחו הבחירות האחרונות כי החלופה בת קיימא היחידה לאוטוקרטיה הקיימת היא אסלאמיזם צר אופקים. "הכנסת מפלגות אסלאמיסטיות ידידותיות כלפי הממשלה, בהשגחה קפדנית, אל תוך המערכת הפוליטית אף היא לא פתרה את הבעיה. מפלגות אלה לא הצליחו לפזר את כוחן של תנועות המחתרת [הן באלג'יריה והן במרוקו]²⁵ אילו היה גל של בחירות דמוקרטיות אמתיות סוחף את העולם הערבי, היה על ארצות הברית לצפות כי מפלגות לוחמניות צרות אופקים יעלו לשלטון ויובילו לא לשלום אלא לעימותים גוברים בתוך המזרח התיכון ובינו ובין המערב. יתר על כן, סיכול בחירות כאלה עשוי לאמתו של דבר להועיל לדמוקרטיה בטווח הארוך הואיל ואין להאמין כי תנועות לא דמוקרטיות במהותן תכבדה עקרונות דמוקרטיים אם תעלינה לשלטון.

הסיבה השנייה לנטישה היעילה של סדר היום של דמוקרטיה היא השינוי ב"מאזן הכוחות" בין ארצות הברית לעולם הערבי. מצד אחד ארצות הברית נחלשה הן בגלל כישלונה בעיראק והן בגלל הרושם המתמשך (הגובר?) כי היא מסרבת ללחוץ על ישראל בסוגיה הפלסטינית. מלבד היחלשות ההשפעה של ארצות הברית כשלעצמה, גרמו שתי הבעיות נזק למוניטין של ארצות הברית עד כי הליברלים הערבים נחשבים נגועים בשל הזדהותם עם סדר היום הדמוקרטי. מצד אחר לפחות חלקו העשיר של העולם הערבי התחזק על ידי "החוק הראשון של פטרו-פוליטיקה": "מחיר הנפט וקצב החופש נעים תמיד בכיוונים מנוגדים".²⁶ פטרו-דולרים מאפשרים לממשלות (לא רק ערביות) לקנות את מתנגדיהן בכסף ולהפחית את הצורך בתיאום עם ארצות הברית. האיום האיראני מסבך את הבעיה. בלי שים לב לנפתולים הדיפלומטיים ולתפניות הצבאיות בעתיד, ישלוט העימות עם איראן במזרח התיכון בשנים הבאות. ארצות הברית זקוקה לעולם הערבי שיעמוד לצדה, ואינה נמצאת בעמדה

המאפשרת לה ללחוץ על משטרים ידידותיים, לא כל שכן לדחוף לרפורמות, העלולות בסופו של דבר לחזק את איראן.

מסקנות

ייתכן שהנשיא בוש צדק בהכריזו כי "בטווח הארוך אי-אפשר לקנות יציבות על חשבון החירות". במקרה זה החליטה ארצות הברית ביעילות לקבוע סדר עדיפויות לאינטרסים קצרי הטווח שלה. המחיר ששילמה ארצות הברית בעיראק, עליית האסלאמיזם ופרוץ העימות עם איראן גרמו לארצות הברית לחזור בה ולשוב אל הראליזם המסורתי, הדוגל ביציבות, אף שהיא לא תודה בכך לעולם בפומבי.

יש להאשים את הממשל בכך שלא כלכל בתבונה את אסטרטגיית קידום החופש. אכן, ארצות הברית לא הייתה צריכה לדחות את הבחירות בעיראק ואף לא ללחוץ על סניורה שלא ירשה את כניסת חזבאללה לממשלתו. שני הצעדים היו גורמים לחיזוק הרושם כי ארצות הברית מושכת בחוטים של ממשלות בובה. מנגד, אסור היה לארצות הברית להבטיח כי תפסיק "לתרץ ולהסתגל להיעדר חופש במזרח התיכון" ולאחר מכן לחזור בה ולשוב ל"קניית יציבות במחיר החירות". הדבר הסב נזק כבד הן למוניטין של ארצות הברית והן לאפשרות הקיום של סדר יום דמוקרטי. בשל הנסיבות התרבותיות-דתיות-חברתיות במזרח התיכון מוטב היה להציב בראש סדר העדיפויות את המסלול האטי של בניית דמוקרטיה מן המסד של השכבות העממיות במקום להיחפז ברטוריקה פומבית שהוכחה כריקה מתוכן בתוך שלושים חודשים. בשל שפע האינטרסים החיוניים במזרח התיכון היה צריך להיות ברור כי אי-אפשר לקנות חירות במחיר של יציבות מידית.

קרוב לוודאי כי הממשל הבא, בעיקר אם יהיה ממשל דמוקרטי, ימשיך בקו הראליסטי. קידום דמוקרטיה מחוץ לארצות הברית יהיה תמיד יעד רשמי ופומבי של מדיניות החוץ של ארצות הברית מאחר שהוא שוכן בלב האתוס האמריקני. ממשלים

עתידיים ודאי ימשיכו אף הם לממן תכניות שונות המיועדות לבנייה עמוקה ואטית של חברות אזרחיות ליברליות בעולם הערבי. קיימת טענה חזקה ולפיה מוטב להתמקד בהיבט הכלכלי: פיתוח סחר וצמיחה ייצור במשך הזמן מעמד בינוני חזק אשר ידרוש דמוקרטיה ושלוש גם יחד.²⁷ על כל פנים, לא תתרחש דחיפה לדמוקרטיה במסלול המהיר, אגב סיכון של החלפת משטרים מתונים יחסית וידידותיים במשטרים לוחמניים קיצוניים. הבטחת אספקה יציבה של אנרגיה, ניהול המשבר עם איראן ומלחמה בטרור חשובות הרבה יותר.

ישראל צריכה להיות רגועה. אפילו היה ביכולתם של ארצות הברית והמערב לעמוד בפני שנים של מהומות דמוקרטיות-אסלאמיסטיות במזרח התיכון למען עתיד רחוק מזהיר יותר (דבר המוטל בספק), הייתה ישראל משלמת את המחיר בשל היותה בעין הסערה. האיום על ישראל מיד; הדמוקרטיה יכולה לחכות. כל עוד הליברלים אינם אפשרות בת קיימא, מונרכיות ואוטוקרטיות זהירות, בהנהגת ש'יחים או אף בהנהגת אסד, עדיפות מדמוקרטיות של "האחים המוסלמים", השואפות ל"מזרח תיכון חדש" אסלאמיסטי.

**אסור היה
לארצות הברית
להבטיח כי
תפסיק "לתרץ
ולהסתגל להיעדר
חופש במזרח
התיכון" ולאחר
מכן לחזור בה
ולשוב ל"קניית
יציבות במחיר
החירות"**

הערות

- 19, 2007, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/03/18/AR2007031801196.html>
- Freedom in the world 2007, http://www.freedomhouse.org/uploads/press_release/fiw07_charts.pdf 15
- Joshua Muravchik, "Freedom Had A Good Year", December 27, 2005. http://www.aei.org/publications/pubID.23625/pub_detail.asp 16
- Michele Dunne, "Integrating Democracy Promotion into U. S. Middle East Policy", Carnegie Papers 50, October 2004. 17
- Middle East Partnership Initiative: Goals, <http://mepi.state.gov/c10120.htm> 18
- Democracy in the Arab World: Not Yet, Thanks", *The Economist*, July 1, 2006, p. 40. 19
- "Saudi Arabian Reform: Drip, Drip, Dripping", *The Economist*, May 6, 2006, p. 48. 20
- "Democracy in the Middle East: Regression Analysis", *The Economist*, March 17, 2007, p. 48. 21
- Madeleine Albright and Vin Weber, "In Support of Arab Democracy: Why and How", Independent Task Force Report # 54, Council On Foreign Relations, 2005, pp. 41–42 [42?]. 22
- Edward Mansfield and Jack Snyder, "Prone to Violence: The Paradox of the Democratic Peace", *The National Interest*, (Winter 2005–2006), 82, p. 41. 23
- Miriam Elman (ed.), *Paths to Peace: Is Democracy the Answer?*, MIT Press, Cambridge 1997, p. 29. 24
- Craig Smith, "North Africa: Under Attack and Relying on Repression", *The New York Times*, April 15, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/04/15/weekinreview/15smith.html?ref=world> 25
- Thomas Friedman, "The First Law of Petropolitics", *Foreign Policy*, 85, 3 (May–June 2006), 28. See also, Michael Ross, "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics*, 53, 3, (April 2001), pp. 325–361. 26
- גישה זו אף היא שיוך של תזת 'השלום הדמוקרטי', המבוססת על מתאם חיובי שנמצא בין פיתוח כלכלי לשווקים חופשיים לתלות הדדית ולשלום. ראו לדוגמה: 27
- Michael Mousseau, Harvard Hegre, and John R. Oneal, "How the Wealth of Nations Conditions the Liberal Peace?", *European Journal of International Relations*, 9, 2, 2003, pp. 277–314.
- תודותיי ללימור שמחוני על סיועה במחקר ונתונים. 1
- The National Security of the United States* 2006, p. 1, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf> 2
- President George Bush, "Remarks at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy", November 6, 2003, <http://www.state.gov/p/nea/rls/rm/26019.htm> 3
- The National Security of the United States*, 2002, p. 1, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf> 4
- "מצרים הראתה את הדרך לקראת שלום במזרח התיכון, ועתה עליה להראות את הדרך לקראת דמוקרטיה במזרח התיכון". הנשיא ג'ורג' בוש, Remarks at the Anniversary of the National Endowment for Democracy", November 6, 2003. <http://www.state.gov/p/nea/rls/rm/26019.htm> 5
- Secretary Condoleezza Rice, "Remarks at the American University in Cairo", June 20, 2005, <http://www.state.gov/secretary/rm/2005/48328.htm> 6
- Anthony Shadid, "Egypt Shuts Door on Dissent as U. S. Officials Back Away", *The Washington Post*, March 19, 2007, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/03/18/AR2007031801196.html> 7
- Arms, Defense, *Strategy: The Middle East Newslite*, 9, 116, March 25, 2007. 8
- Robin Wright, "Middle East Democracy Summit Ends in Rancor", *The Washington Post*, November 12, 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/11/12/AR2005111200464.html> 9
- Jeffrey Azarva, "Reneging on Reform: Egypt and Tunisia", *Middle East Outlook – AEI Online*, March 30, 2007, http://www.aei.org/publications/pubID.25873/pub_detail.asp 10
- Ibid. 11
- Quoted in: David Gollust, "U. S. Deeply Troubled by Egypt's Handling of Nour Case", *Voice of America News*, May 18, 2006. 12
- President George Bush, "Second Inaugural Address", January 2005, <http://www.whitehouse.gov/inaugural/> 13
- Anthony Shadid, "Egypt Shuts Door on Dissent as U. S. Officials Back Away", *The Washington Post*, March 14